



A magyar fiatalok politikai részvételének változása

OROSS DÁNIEL

MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Politikatudományi Intézet

ABSZTRAKT

A demokratikus politikai rendszer működésének egyik meghatározó elemét jelenti az állampolgárok részvételi kultúrája. Tanulmányom abból indul ki, hogy a magyar fiatalok politikai részvételének kérdéskörét a korábbiaknál tágabban szükséges értelmezni, mert az nem pusztán érdeklődésük függvénye, hanem nagyban befolyásolja az is, milyen mobilizációs csatornák elérhetők számukra. Tehát a fiatalok demokratikus politikai folyamatokban való részvételének megvizsgálatakor célszerű figyelembe venni, kik, milyen szemléletben és milyen hatékonysággal vonják be őket a döntéshozatalba. Alábbi tanulmányom egyfelől bemutatja, milyen szemléletváltás történt a magyar fiatalok körében a politikai részvétel felfogását illetően, másfelől áttekinti, hogy a magyar fiatalok részvétele milyen intézményi és társadalmi környezetben zajlik napjainkban.

KULCSSZAVAK: fiatalok, ifjúságpolitika, politikai részvétel, politika, közélet

ABSTRACT

Changes in political participation among Hungarian youth

Citizens' political participation is a key issue of a democratic political system. The starting point of the paper is political participation of young people in democratic institutions is not merely a question of young people's interest in politics, but also the result of institutional opportunities and mobilization channels that are available for them. The present article aims to interpret the political participation of Hungarian youth is interpreted more broadly than in former studies. On the one hand it shows how a change of attitudes occurred among Hungarian youth concerning the perception of political participation perception. On the other hand it describes the institutional and social context where participation of Hungarian young people is taking place today.

KEYWORDS: youth, youth policy, political participation, politics, public life



Bevezetés

Hazai környezetben rendkívül ritkák az olyan vizsgálatok, amelyek a magyar fiatalok részvételét a politikai részvétel társadalmi változását érintő kérdésekkel összefüggésben elemezik, noha az fontos hozadékkal járhat a magyar társadalomtudomány számára. A vizsgálat háttérében álló normatív elem az, hogy a demokrácia működésének alapja az állampolgárok politikai részvétele, és a folyamatba újonnan bekapcsolódó választók politikai részvételét érintő változások vizsgálatával fontos következtetések vonhatók le a demokratikus intézményrendszer jövőbeli működésére vonatkozóan. A fiatalok részvételének mélyebb megértésére törekedve fontos volna felismerni: ha a fiatalokat nem érdekli a politika, annak okát nem kizárólag a korosztály tagjaiban kell keresni, hanem a korosztály társadalmi környezetére tekintettel azt is célszerű megválaszolni, milyen lehetőségeik vannak arra, hogy érdeklődésük kialakuljon, s van-e módjuk arra, hogy a demokratikus politikai folyamatokba ténylegesen bekapcsolódjanak? A fiatal korosztályok közéleti közlekedését egyrészt a fiatalok érdeklődését, másrészt a mobilizációs csatornák megváltozását figyelembe véve, kétirányú utcaként elgondoló megközelítéssel a korábbiaknál komplexebb kép adható arról, miként válhat vonzóvá a közéletben való részvétel a korosztály tagjai számára.

Annak érdekében, hogy a magyar fiatalok politikai részvételének kérdéskörét a korábbiaknál tágabban értelmezze, alábbi tanulmányom egyfelől bemutatja, milyen szemléletváltás történt a magyar fiatalok körében a politikai részvétel felfogását illetően, másfelől áttekinti, hogy a magyar fiatalok részvétele milyen intézményi és társadalmi környezetben zajlik napjainkban.

A magyar fiatalok politikai részvételének sajátosságai

A magyar fiatalok közéleti, politikai részvételének alakulását a magyar politikai szocializációs folyamatokon keresztül vizsgáló kutatások eredményei alapján a demokratikus politikai értékek és ismeretek átadása terén számos ellentmondás és hiányosság mutatkozik. A demokráciából való kiábrándulás ezredforduló óta fokozatosan növekvő mértéke szoros összefüggésben áll az iskolai és a családi szocializáció diszfunkcióival, melynek következményeként a fiatalok nem sajátítják el a legalapvetőbb demokratikus ismereteket és politikai részvételi mintákat sem.

A fiatalok részvételére vonatkozó szemlélet a rendszerváltást követően a pártpolitika, a „makropolitika” dimenziói mentén értelmeződött. A közvélemény a politikát mint pártpolitikát fogta fel, ami főként a parlamentben törvények elfogadásával foglalkozik makroszintű, ideológia vezérelt konfliktusok mentén formálva az egyének álláspontját. Ebben a felfogásban rögzült az a szemlélet, hogy a fiatalokat nem érdekli a politika, nem foglalkoznak vele. A fiatalok politikai részvételét vizsgáló hazai kutatások a fiatalok körében kimutatott politikai elfordulást, a politikai passzivitást a pártokra vonatkozó negatív képzetek és értékelő vélemények erősödéséből



vezetik le. E felfogás mentén mára számos kutatás igazolta (Gazsó – Laki 2004), hogy amennyiben ezekben a pártpolitikai kérdésekben a fiataloknak tudniuk kellene állást foglalni, akkor mindez tényleg nem érdekli a fiatalokat. Arra kívánok rámutatni, hogy önmagában ez a szemlélet nem elégséges a fiatalok részvételének megértéséhez, ezért a részvétel konceptualizálásakor hangsúlyt fektetnek a fiatalok felfogásához, fogalomrendszeréhez közelebb álló politikai részvétel koncepció kidolgozására.

Az alábbi alfejezetben röviden bemutatom, miként tükröződött a pártpolitikai szemlélet a fiatalok politikai részvételét vizsgáló hazai kutatások megközelítésében, illetve tisztázom, az általam javasolt új megközelítés miben tér el a magyar fiatalok politikai részvételét a pártokra vonatkozó értékelő véleményeken keresztül vizsgáló kutatások megközelítésétől.

Politika és közélet

A hazai politikai szocializáció sajátosságaiból adódóan megközelítem kiindulópontjaként megkülönböztetett figyelmet szentelek Szabó Ildikó kutatási eredményeinek. Az Örkény – Szabó szerzőpáros (Szabó – Örkény 1998) politikai szocializációs kutatása arra a megállapításra jutott, hogy – Szabónak a Kádár-korszak idején végzett kutatásaihoz (Szabó 1987, 1989) képest – a fiatal korosztály politika iránti érdeklődése jelentősen visszaesett a kilencvenes évekig eltelt időszakban.¹ A változás egyik okát a szerzők abban látják, hogy a rendszerváltozás után a politika jelentéstartalma megváltozott. Szabó Ildikó későbbi, a politika jelentését és percepcióját iskolai (Szabó 2000, 2009), valamint egyetemi (Szabó 2012) környezetben vizsgáló kutatásai megerősítették a fenti megállapítást. Az elmúlt másfél, két évtizedben készített politikai szocializációs és választói magatartást vizsgáló adatfelvételek a politikától való folyamatos elfordulást rögzítették. Ennek részeként arra hívták fel a figyelmet, hogy a politika kifejezés a '80-as évek közepére jellemzően egy enyhe pozitív kontextusból negatív konnotációt hordozó kifejezéssé vált (Laki et al. 2001, Zsolt 2005).

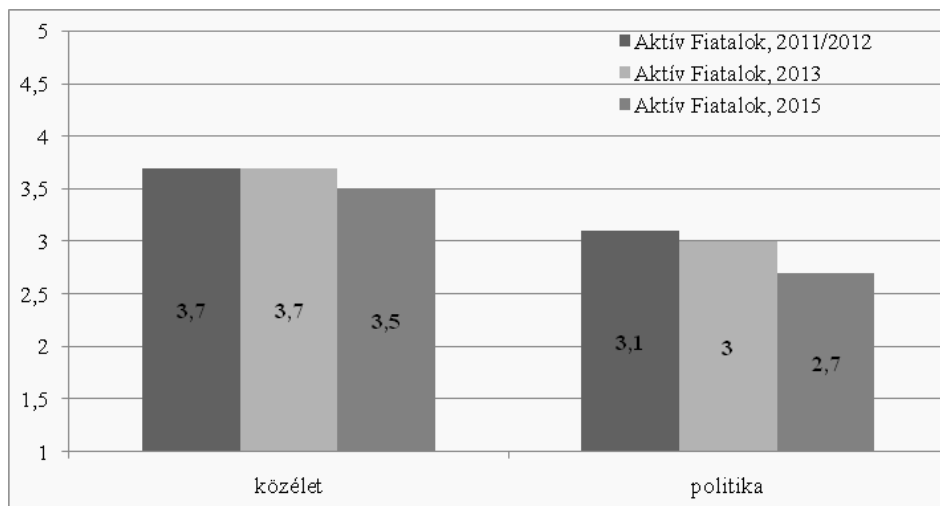
A nappali tagozatos egyetemistákat és főiskolásokat vizsgáló *Aktív Fiatalok Magyarországon* kutatás azt feltételezte, hogy a rendszerváltozást követő politikai és társadalmi átalakulás következtében a fiatalok politikára vonatkozó saját értelmezésében a „politika” kifejezés diszkreditálódott, a „politika” szó elutasítása nagyban kihat a fiatalok fogalomhasználatára is. A korosztály tagjai másként értelmezik, maguk számára másként fogalmazzák meg a politika fogalmával összekapcsolt cselekvési formák mindennapjaikban történő megjelenését: azt nem „politikai”, hanem „közéleti” tevékenységként értelmezik. A kutatás első 2012-es, második, 2013-as és harmadik, 2015-ös hullámában a politika kifejezést a közélet fogalmával összevetve

¹ Amíg a '70-es, '80-as években a fiatalok 12-12 százaléka jelezte, hogy nagyon érdeklődik a politika iránt, addig a kilencvenes évek közepére a hasonlóan nyilatkozók aránya – életkortól és iskolatípustól függően – 3-6 százalékra esett vissza.



az utóbbi fogalom kapcsán lényegesen magasabb érdeklődési mutatókat mért (lásd 1. ábra). A magyar egyetemisták és főiskolások döntő többsége, közel 60 százaléka mindhárom vizsgálat során úgy válaszolt, hogy érdeklődik a közéleti kérdések, társadalmi problémák iránt, a nem érdeklődők aránya pedig 10 százalék körül mozgott. A skála átlaga a három vizsgálat során 3,5–3,7 pont között mozgott, vagyis 0,7 ponttal magasabb, mint a politikai érdeklődés skála átlaga (Oross – Szabó 2014: 81–83).

1. ábra. A közélet és a politika megítélése az egyetemisták és főiskolások között, 2011/2012, 2013 és 2015
1-től 5-ig terjedő skála átlagai (1 = egyáltalán nem érdekel, 5 = nagyon érdekel)



Forrás: Aktív Fiatalok Magyarországon kutatássorozat,
Szabó – Oross 2012 és Oross – Szabó 2014

A fenti eredmények arra utalnak, hogy e jelentéstartalmi változás fontos hatást gyakorol fiatalok politikáról, politikai részvételről alkotott véleményére. Az Aktív Fiatalok Magyarországon kutatássorozathoz kapcsolódva azt feltételezem, hogy a rendszerváltozást követő politikai és társadalmi átalakulás következtében a fiatalok politikára vonatkozó saját értelmezésében a „politika” kifejezés diszkreditálódott, a „politika” szó elutasítása nagyban kihat a fiatalok fogalomhasználatára is. A két tényező összefügg egymással, de a politika negatív konnotációja miatt feltehető, hogy a politika iránt érezhetően, statisztikailag releváns módon kisebb az érdeklődés.

A fentiekre tekintettel feltételezhető, hogy a részvétel terén a „közéleti” és a „politikai” részvétel megkülönböztetésének jelentősége van. A fiatalok értelmezésében „közéleti” cselekvésként értelmezett részvételi formák szereppel bírnak a helyi politikai részvétel szempontjából. Amennyiben igaz az, hogy a helyi közéletben a fiata-



lok számos részvételi formába bekapcsolódnak, ám a politika és a fogalommal összefüggésben értett a „makropolitikai” folyamatoktól való távolságtartásuk miatt mindez nem csap át politikai cselekvésbe, úgy igazolható, hogy a két fogalom az értelmezés és a cselekvés szintjén egyaránt elválíék egymástól.²

Demokratizálódás és a pártpolitika távoli világa

A magyar fiatalok élethelyzetét vizsgáló ifjúságszociológiai kutatások az 1970-es évek elején kezdődtek (Bauer et al. 2011: 295). Stumpf István szerint az 1980-as évekre „két markáns irányzata alakult ki az ifjúsági problémák szociológiai megközelítésének”: az egyik „társadalmi reprodukciós nézőpontból”, a másik pedig „a politikai szocializációs folyamatok elemzésén keresztül” közelítette meg a témát (Stumpf 1992: 23). A hazai ifjúságszociológiában e két megközelítés jelenléte máig meghatározó. Hazánkban az ifjúsági korszakváltásról szóló diskurzus a nyugati országokhoz képest késve jelent meg, továbbá más, a rendszerváltozásból adódó folyamatokkal is összekapcsolódott: a rendszer-transzformációs folyamatot (1988–1990) követő politikai, gazdasági és mélyreható társadalmi változások alapjaiban változtatták meg az ifjúság helyzetét, viszonyait és a róla alkotott képet is. A rendszerváltozás magyar ifjúságra gyakorolt hatásának társadalmi reprodukciós nézőpontból történő feldolgozása az 1990-es és 2000-es években Gazsó Ferenc és Laki László munkásságához köthető: munkáik jelzik, hogy tartós, a társadalmi integrációt veszélyeztető negatív tendenciák bontakoztak ki. A fiatalok politikai részvételét vizsgáló kutatásaikban a fiatalok körében kimutatott politikai elfordulást, a politikai passzivitást a pártokra vonatkozó negatív képzetek és értékelő vélemények erősödéséből vezetik le. További fontos következtetésük szerint rendkívül alacsony a rendszerváltozást követően felnövekvő korosztályok társadalmi aktivitása és politikai érdeklődése (Gazsó – Laki 2004).

A demokratikus részvétel egyes formáit vizsgálva egy, a '90-es évek elején (Gazsó – Stumpf 1995) készült politikai szocializációs vizsgálat megállapította, hogy a fiatalok hagyományos részvételi formákkal szembeni távolságtartása minden korcsoportban erős. Az ifjúság politikai érdeklődését és aktivitását felmérő kutatás eredményei egyenesen az ellenkezőjét mutatják annak, amit egy demokráciában felnőtt generáció politika felfogásáról ideálisan feltételezhetnénk. Az 1992-es és 1994-es felmérések eredményeit, melyek azt mutatták, hogy a deklarált politikai érdeklődés csupán a mintába vontak 7%-a esetében minősültek folyamatosnak és magas intenzitásúnak, még az államszocializmus örökségként aposztrofálták.

A kétezres éveket követően a Magyarországon megjelent, ifjúsággal foglalkozó tanulmányok túlnyomóan az „Ifjúság” elnevezésű, négyévenkénti, nagymintás kuta-

² Egyúttal rendkívül érdekes kapcsolódási pontokat, összehasonlítási alapot teremtve ezzel a gyermekek és fiatalok részvétele kapcsán a helyi szint fontosságát hangsúlyozó nemzetközi irodalom állításaiival (Harris – Wyn 2009).



tások eredményein alapulnak (Szabó et al. 2001, Bauer – Szabó 2005, Bauer – Szabó 2009). A fiatalok életkörülményeiről rendkívül fontos információkat megosztó nagymintás kutatások megerősítették a Gázsó – Laki szerzőpáros által a magyar fiatalok politikai részvételére vonatkozóan tett megállapítások érvényességét. A politika a fiatalok egy szűk rétege, elsősorban az iskolai státushierarchiában magas pozíciót elért családok magasan iskolázott fiú gyermekei számára jelent valódi értéket, elfogadható alternatívát. Ők azok, akik a demokratikus részvétel hagyományos formáiban – szervezeti tagság, választásokon való részvétel – aktivitást mutatnak. Politika alatt a politikai pártok által végzett tevékenységet értve a fiatalok túlnyomó többsége távol érzi magát annak működésétől (Gázsó – Szabó 2002: 261). A direkt aktivitásban résztvevők csoportjáról a 2004-ben, 2008-ban és 2012-ben készült kutatások azt állapították meg, hogy a politikai tevékenységi formákban résztvevők szociodemográfiai karaktere érdemben nem különbözik a hagyományos politikai aktivitásban résztvevőkéitől. Elsősorban a tanulók, ezen belül is a felsőfokú oktatási intézményekben járók, illetve a már diplomával rendelkezők, az önmagukat felsőbb társadalmi csoportokba sorolók, valamint a magas státuszú kibocsátó családból származó fiatalok mobilizáltabbak.

A fentiekből az derül ki, hogy azok az ifjúsági korcsoportok, amelyek szocializációja már teljes mértékben az új hatalmi-uralkodó viszonyokhoz kötődött, megkülönböztetett közönyt és érdektelenséget nyilvánítanak a politika világával szemben. A felnövekvő nemzedék körében minden bizonnyal az a társadalmi tapasztalat rögzült, hogy az országot jellemző pártközpontú elituralom nemigen tart igényt az állampolgári részvételre. A fiatal nemzedék számára a politikai szféra távoli, nehezen átlátható, még kevésbé befolyásolható világ. A politikai cselekvésnek nincs vonzása: az amatőr politizálás értelmetlennek tűnik, a hivatásszerű politikai tevékenység pedig egyenesen taszító.

Fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy a magyar ifjúságkutatás nem reflektált kellő mértékben a magyar pártok elmúlt évtizedekben tapasztalt fejlődésének a magyar fiatalok számára intézményesített mobilizációs csatornák szempontjából történő vizsgálatára. Azt gondolom, nem hagyható figyelmen kívül a magyar pártok gyenge társadalmi beágyazottsága. Ennek következményeit a fiatalok közéleti részvétele változásának összefüggéseivel együtt értelmezve (Oross 2011) bizonyítást nyer, hogy amennyiben a részvételt a pártpolitikánál szélesebb palettán értelmezzük, úgy magyar pártok és a mellettük működő ifjúsági szervezetek messze nem kulcsszereplői a magyar fiatalok politikai részvételének. A pártokon belül működő ifjúsági szervezetek saját anyapártjukkal szemben is gyenge érdekérvényesítő képességgel rendelkeznek, ezáltal erősen kétséges, hogy a korosztály egészének érdekképviseletét ellátni képesek-e. Ráadásul a fiatalok elsősorban helyi szinten megszólíthatók (Hall – Williamson 1999, Wootsch 2009). E tekintetben különösen rontja a magyar pártok esélyét, hogy sok településen nem rendelkeznek helyi szervezettel, vagyis a fiatalok e szervezetekkel sok esetben egyáltalán nem találkoznak. Ilyen esetekben létezésük a mindennapokban nem nyilvánvaló, nem kézzelfogható a fiatalok



számára, ami tovább erősítheti bennük azt az érzetet, hogy a politika „tőlük távoli világ”.

A politikai részvétel változása

A téma kapcsán érdemes azt is áttekinteni, miként változott az elmúlt 26 évben a magyar társadalom részvételre vonatkozó felfogása. Ugyanis amennyiben arra a kérdésre keresünk választ, milyen társadalmi környezetben történik a magyar fiatalok politikai részvétele, a fiatalok részvételére vonatkozó társadalmi szemléletre, elvárásokra is szükséges reflektálnunk. Annak érdekében, hogy képet kapjak a gyermekjogok hazai elfogadottságáról, valamint közelebbről megismerhessem a fiatalok közéleti részvételét ösztönző programok működését, félig strukturált szakértői interjúkat készítettem az ifjúságügy hazai szakértőivel, valamint a fiatalok közéleti részvételének fejlesztéséért elkötelezett országos civilszervezetek vezetőivel. Az ifjúságpolitika fejlődésének, az ifjúságot érintő társadalmi szemlélet feltárásához szakértői interjút készítettem a szakterületen folyó magyarországi szakmai munka közigazgatási szereplőivel (az egykori Állami Ifjúsági és Sport Hivatal munkatársaival, az egykori Ifjúsági és Sportminisztérium volt államtitkáraival, illetve a szakterületért felelős minisztérium főosztályvezetőjével). A vizsgálat arra irányult, hogy megismerjem a magyar ifjúságpolitika történetét és végrehajtásának gyakorlatát.

A téma kapcsán fontos megemlíteni a korábbi, államszocialista berendezkedés politikai szocializációra gyakorolt hatását és az abból eredő szemléletet. Mindezt egy ifjúságszakértő a vele készített interjú folyamán így jellemezte: *„a kiindulópontja ennek a gondolkodásnak az, hogy a fiatalokkal baj van. Nem úgy viselkednek, ahogy a felnőttek szeretnék. Azok, akik betöltötték azokat a szerepeket, amelyekben a politika, a sajtó, a gazdaság és a mindenféleképpen az irányítása történt, nos, azoknak az embereknek a szocializációja '89 előtt történt, nagy tömegben, az úttörő mozgalomban. Ahol pedig arról beszélt mindenki, hogy a fiatalokat meg kell szervezni. Hogyha az ember olvas '89 előtti szövegeket – ahol persze sok azonosságot fogunk találni a mostani szövegekkel, főleg stílusukban – akkor mindig arról beszélnek, hogy meg kell szervezni, azt kell velük csinálni, hogy (...) mindig az a kiindulópont, hogy a fiatalok ezt nem csinálják, azt nem csinálják, amazt nem csinálják, ezzel szemben pedig azt csinálják, amazt csinálják... és meg kéne őket szervezni.”* E szemléletben a részvételre vonatkozó állítások egyoldalúsága ugyanazon ifjúságügyi szakértő (2010, október) találó szavaival így összegezzük: *„Ha a részvételt úgy fogjuk fel, hogy meghirdetésre kerül valami, ahol ott kéne ülni, csöndben maradni, végighallgatni, a végén jelentkezni, két értelmes kérdést feltenni, majd megköszönni, hogy milyen jó volt az a rendezvény és hazamenni, akkor az nem fog sikerülni, mert hála Istennek a fiatalok nem ilyenek.”*

Márpedig az államszocializmus monolit, valódi részvételt korlátozó ifjúsági szervezetének, a Kommunista Ifjúsági Szövetségnek (KISZ) a gyakorlatát épp a fenti szemlélet jellemezte, célja sokkal inkább az állampárt akarátának a korosztályon való keresztülvitele, mintsem az ifjúság érdekeinek védelme volt. Habár a rendszer-



változást követően a KISZ megszűnt, máig számos, a demokratikus átmenet során létrejött szervezetben megmaradt a részvétel korábbi, pusztán jelképes biztosításának hagyománya.

E szemlélet korlátozottságára a volt ifjúsági közigazgatási államtitkár a vele készített interjú során (2013. március) így világított rá *„a fiatalok politikai részvétele azt kell jelentse, hogy létre kell hozni valami nemzeti ifjúsági tanácsot, és akkor majd a fiatalok képviselői milyen frankón bele fognak szólni. Először is olyan, hogy a fiatalok képviselője nincs, az ilyen szereplő legitimitása mindig megkérdőjelezhető. A fiatalok képviselői idővel elszakadnak a fiataloktól, én ezt a saját példámon tudom. Én már 25 évesen sem gondolhattam azt magamról, hogy ugyanazok a problémáim lennének, mint egy 18 évesnek. Az egész magyar ifjúságpolitikának egy súlyos problémája ezen felül, hogy mindig túlélők töltik be a szerepet, nem termelődik újra természetesen, szervesen a generációs vezetők köre.”*

A gyermekek jogainak elismerése és a döntéshozatalba való bevonásának technikai máig ismeretlenek a korábbi szocialista modellben szocializálódott döntéshozók túlnyomó többsége előtt. Az állampolgári jogok országgyűlési biztosának 550/1998. számú jelentése tényekkel igazolta a fenti állítások érvényességét, egyúttal rámutatott, hogy a legtöbb tárgykörben hiányoznak a fiatalok érdekképviseletére vonatkozó jogszabályok, és a fiatalok bevonása a döntéshozatal folyamán még azokon a területeken is számos esetben elmarad, ahol azt jogszabály írja elő. Mindez számos további kérdést vet fel a gyermekjogok szabályozásának jogszabályi hiányoságaival (Rózsás 2008) kapcsolatban.

A rendszerváltást követően az ifjúságpolitikai intézményrendszer folyamatos átalakulása nem kedvezett az ifjúsági szervezetekkel való párbeszéd kialakulásának. Az ifjúsági szervezetek közös képviseletére tett kísérletek kudarcba fulladtak, nem kis mértékben abból fakadóan, hogy a mindenkori kormányok és politikai pártok igyekeztek olyan intézményi struktúrát létrehozni, ami a hozzájuk közelebb álló ifjúsági szerveződések számára biztosít előnyösebb működési feltételeket (Nagy 2010).

A domináns politikai diskurzus fent említett egyoldalúságán túl tehát további problémát jelent, hogy a magyar fiatalok érdekképviseletét ellátó szervezetek tevékenységüket rendkívül *töredezett, izolált ifjúságpolitikai környezetben* végzik. Bár Magyarországon az ifjúságpolitika viszonylag hosszú múltra tekint vissza (az ifjúsági törvényt 1971-ben fogadták el), e szakpolitika fejlődése rendkívül egyenetlen (Wootsch 2009, Oross 2015a). Ráadásul a rendszerváltás nem csupán a paternalista állami ellenőrzést szüntette meg, hanem az állam által korábban a fiatalok számára biztosított támogatást is. A decentralizáció jegyében számos, az ifjúság életét érintő feladat az önkormányzatokhoz került ugyan, ám Magyarország fragmentált önkormányzati rendszere következtében e feladatok ellátására a legtöbb önkormányzatnak nincsenek meg a megfelelő pénzügyi és adminisztratív kapacitásai. Mindez egyértelműen gátolja a fiatalok kezdeményezéseinek megvalósulását. Az ifjúságpolitikát a töredezettség jellemzi, ebből adódóan az egyes közpolitikai eszközök, intézmények és az ifjúsági szolgáltatások nem képesek biztosítani a fiatalok integrációját a helyi, regionális, nemzeti és európai társadalmi folyamatokba.



Nehézséget jelent a fejletlen és bizonytalan jogszabályi környezet, a civilszervezetek számára kiszámíthatatlan civil törvény, valamint a civil részvétel hagyományainak, technikai és információs háttérének hiánya (Barna 2006: 175). Ha a politikai részvétel kérdését az állampolgárok számára intézményesített részvételi lehetőségek felől vizsgáljuk, akkor kijelenthető, hogy a magyar rendszerváltás elmúlt 26 éve felemás módon teljesítette be azokat a reményeket, hogy a társadalom átveszi a társadalomszerveződének azokat a mintázatait, amelyek a jelentősebb demokratikus hagyományokkal rendelkező országokban tág teret biztosítanak az aktív állampolgárság, a részvétel, az átláthatóság és a közösségi ellenőrzés folyamatainak (Jávor – Beke 2013: 3). Habár Magyarországon jelentős jogszabályi fejlődés zajlott le (Kiss – Jávor 2009, Bullain – Csanády 2008, Márkus 2005, Fülöp 2005), amely a társadalmi részvétel alapvető törvényi feltételrendszerét és biztosítékait megteremtette, korántsem tapasztalható a részvételi folyamatok széleskörű felvirágzása. Néhány figyelemre méltó példa ellenére az országos és helyi szintű kormányzást nem hatja át a társadalommal való együttműködés szándéka, és jellemzően a helyi közösségek is korlátozott igényekkel lépnek fel a döntéshozatalba való bekapcsolódás tekintetében.

Az ifjúságpolitika töredezettsége, kiegészülve a civil részvétel hagyományainak, technikai és információs háttérének hiányával annál is inkább problémás, mert a szocialista időszak örökségeként máig rendkívül alacsony az alulról szerveződött, helyi ifjúsági szervezetek, érdekképviselői struktúrák száma. Egy másik ifjúsági szakértő megfogalmazásában (2012. október) a probléma egy ördögi kört ír le: *„ha látensen fel is merül az igény, a fiatalok nem nagyon jutnak el oda, hogy elmenjenek egy ifjúsági információs pontba, és ott segítséget kérjenek. És ez a 22-es csapdája, mert amíg nem építik ki a tanácsadó hálózatokat, az érdekvégyesítés intézményeit, addig nem is lesznek fiatalok, akik hozzájuk fordulnak. (...) Ráadásul a fiatalok nem igazodnak el az önkormányzatokban sem, és sajnos az önkormányzatok nagy része is olyan, hogy nem tud mit kezdeni a fiatalok érdeklődésével.”* A fiatalok részvételét biztosító jogszabályi környezet hiányában a fiatalok részvételét biztosítani igyekvő helyi kezdeményezések többnyire felnőtt döntéshozók (főként polgármesterek) ad hoc döntésein alapulnak. A helyi érdekképviselői szervezetek társadalmi összetétele és létrejöttének indokai kapcsán a témában jártas szakértő (2012. szeptember) meglátása szerint megállapítható, hogy *„a kiváltságosak vesznek részt, főként középosztálybeli fiatalok. Ha nagyon megpiszkáljuk, azt találjuk, hogy a legtöbb önkormányzat manipulált, a polgármester vagy a jegyző jóvoltából működik. Sokszor protokolláris kifejeződése van, mondván, lám, nálunk még ez is van.”* A fiatalok döntéshozatalba való bevonása nem megoldott, a probléma más megfogalmazásban *„az, hogy az ifjúsági önkormányzat hoz egy döntést, az semmire sem kötelezi az önkormányzatot. Ennek a jogi kerete Magyarországon nagyon kialakulatlan (...) még azoknál a településeknél is, ahol elkészült egy cselekvési terv vagy ifjúsági stratégia, az nem biztos, hogy a megvalósítás a tervek szerint történik. Ha nem tudnak hozzá erőforrást biztosítani, akkor nem biztos, hogy megvalósul”*. A „párbeszéd” során a kommunikáció legtöbbször egyirányú: a fiatalok érdekképviselői szervezetei meghívást kapnak az önkormányzat



őket érintő döntéseiben való részvételre, de az önkormányzat nem vesz részt a fiatalok által kezdeményezett programokon és nem nyitott a felőlük érkező igényekre. A fiatalok helyi szervezeteinek többsége nagyon vékony jogi háttérrel rendelkezik, legtöbbször nem több, mint helyi fiatalok informális csoportja. A gyenge intézményszerűség pedig elvezet e szervezetek működésének fenntarthatóságával kapcsolatos problémákhoz: *„Akárhogy is nézzük, akik belekezdnek ebbe a munkába, mondjuk 15-16 évesen, 3-5 év alatt cserélődnek. Ezért olyan rendszert kell felépíteni, ami az utánpótlást folyamatosan biztosítja. Sok helyen az látszik, hogy amíg van egy lelkes fiatal, aki elkezdi és csinálja, addig jól működik, de amint elkerül a településről, mert elköltözik, nincs aki folytassa. Ezért legfontosabb a folyamatosság, amihez kell egy stabil szervezeti háttér.”*

A részvétel terén további fontos változásokat okozott, hogy mára a *társadalmi átalakulás* következtében a fiatalok individualizált életformákat részesítenek előnyben, a formális szervezetekben való részvétel helyett a privát szférába visszavonultan töltik a szabadidejüket. A fiatalok csekély hajlandósága az ifjúsági szervezetekben való részvételre ugyanis korlátozza az ifjúsági szervezetek lehetőségeit. A kérdést vizsgáló hazai tanulmányok (Csáki et al. 2010, Murányi 2009) a rendszerváltást követően az ifjúsági szervezetek válságát, kiüresedését, a tagság folyamatos erózióját (Szabó 1997, Gazsó – Szabó 2002) az ifjúsági civil szervezetek fejlődésének anomáliáit (Nagy – Székely 2008) egyöntetűen jelezték. Nemzetközi összehasonlításban vizsgálva, (lásd Jancsák 2011: 64) a magyar fiatalok szervezeti aktivitása az Európai Unióban élő fiatalok vonatkozó adataival való tagállami összehasonlításában is kifejezetten alacsony: az EU tagországaiban élő fiatalok átlagától (52 százalék) jelentősen elmaradva, a magyar fiataloknak csupán 40 százaléka vett részt bármilyen szervezet tevékenységében, ezzel Magyarország 24. a 27 ország szervezeti aktivitás szerinti rangsorában.³ A politika intézményesített csatornáin keresztül történő részvétel népszerűtlen a korosztály tagjai körében, a politikai részvétel különböző formái közül a korosztály legaktívabb csoportjában, az egyetemi hallgatók körében a direkt demokratikus részvétel (petíciók, tüntetések, flashmobok) és az ügyek mentén történő politizálás mutat relatív népszerűséget (Szabó – Oross 2012).

A 2012 decemberében megalakult Nemzeti Ifjúsági Tanács több évtizedes lemaradást pótolva mára betölti az ifjúságpolitikát érintő egyeztetési folyamatokban a kormányzati-civil párbeszéd folytatására alkalmas fórum szerepét. Ugyanakkor a Tanács létrejötté a fenti, Szabó László által megfogalmazott korlátozott látásmódban történt, ami rányomja a bélyegét a párbeszédre. A szervezet működésében továbbra is érvényesül az „egyéni” érdekkijárási gyakorlata, ami a NIT alapító elnökének megfogalmazásában (2012. december) így köszön vissza: *„rengetegszer tapasztalom a mai napig: szervezetek jönnek a NIT-hez segítségért, de nem tudnak túllépni azon, hogy a NIT nemcsak egy területet fed, hanem ez egy országos intézmény. Nekünk mindenki érdekeit nézünk kell. De egyenlőre úgy tűnik, hogy amikor mi ez elmagyarozzuk*

³ Youth on the Move, analytical report, 2011: 8.



nekik, akkor megértik és igazat adnak nekünk." A jövő fontos kérdése, hogy a testület mennyiben lesz képes a részvétellel kapcsolatban kialakult szemlélet megváltoztatására a Kormánnyal, valamint a tagszervezetekkel folytatott párbeszéd során, és mennyiben bizonyul alkalmasnak új, a korosztállyal szerves kapcsolatot alkotó vezetők körének rekrutálására.

A fenti összefüggések ismeretében azt állítom, hogy a fiatalok politikai részvételének elemzésekor nem elég pusztán azt megvizsgálni, miként vélekednek a fiatalok a politikáról, hanem azt is tekintetbe kell venni, milyen személyi, intézményi, kulturális környezet áll rendelkezésükre ahhoz, hogy politikai érdeklődésük kialakuljon, és a politika folyamataiban részt vegyenek. A tényezők csoportosításakor mikroszinten a társadalmi helyzet által meghatározott személyközi viszonyok (a család, a kortárs csoportok és az iskola kommunikációs miliője), mezoszinten az elérhető intézmények (iskola, helyi szervezetek, egyház, civil szféra, médiumok), makroszinten az adott rendszerre jellemző politikai élet jelenségei (az alaptematikák, a politikai kultúra) vizsgálhatók.

A politikai részvétel különböző formái

A részvétel vizsgálata szempontjából további fontos eltérést jelent, hogy míg a politika iránti érdeklődést vizsgáló legtöbb hazai kutatás politika alatt a formális, politikai intézmények által végzett tevékenységet érti, a politikai részvétel kérdését vizsgáló legújabb nemzetközi kutatások a téma vizsgálatakor a pártokkal és politikai intézményekkel szembeni attitűdöknél szélesebb skálán mérik az állampolgárok részvételi hajlandóságát.

A nemzetközi szakirodalomban a fiatalok részvételéről való gondolkodás sokáig két szélsőség között mozgott. Egyik oldalon vészjósló hangnemben a fiatalok csökkenő részvételi hajlandóságából kiindulva a demokrácia válságát magában hordozó, apolitikus csoportként írták le a fiatalokat (Bessant 2004, Forbrig 2005, Furlong – Cartmel 2007), a másik oldalon a politikai részvétel új, hagyományostól eltérő formáiban (így különösen az online részvétel terén) aktív, innovatív és a demokráciát megújító csoportot láttak bennük (Coleman 2006: 199). Azonban a nemzetközi irodalomban egyre általánosabbá válik az a nézőpont, miszerint azt, hogy válság van-e a fiatalok politikai részvételi hajlandóságában, avagy sincs, leginkább az határozza meg, hogy a fiatalok számos új részvételi formáját figyelembe vesszük-e (Gordon – Taft 2010: 1522). E megközelítés szerint a fiatalok igenis kifejezik véleményüket a világ, a társadalom problémáival kapcsolatban, azonban a fiatalok sajátos eszközökkel elmondott álláspontja nem hallatszik, mert a felnőtt társadalom nincs hozzá szokva ezen eszközök használatához. E szemlélet egyúttal magában foglalja a politikai részvételről alkotott hagyományos elképzelésektől radikálisan eltérő formák vizsgálatát is, egészen a politika tagadásán alapuló felfogásig (Beck 2001: 158, Fartling 2010: 188).



A politikai részvétel változása elméleti és módszertani kihívás elé állította a kutatókat. A téma vizsgálata kapcsán új fogalomtípusok jöttek létre. Mindez egyfelől a téma megközelítésekor a „politikai” és „civil” részvétel kortárs felfogáshoz közelebb álló fogalomhasználatot eredményezett (Dalton 2004, Livingstone et al. 2005, O’Toole et al. 2003, Phelps 2004, Verba et al. 1995). A részvétel változását értelmező kutatásokban közös, hogy az intézményes részvételi hajlandóság mérésén (párttagság, politikai rendezvények látogatása, választási részvétel) túl új, intézményes részvételtől független tényezőket vonnak vizsgálat alá. Az így azonosított részvételi formákat dichotóm szembeállítás keretében ragadják meg, így azonosítva a részvétel „rég” és „új” formáit. Verba Schlozman Brady kutatása a végrehajtására közvetlen hatást gyakorló részvételt (direkt részvétel), illetve az azt közvetetten befolyásoló részvételt (választás) különböztet meg. Barnes és Kaase (1979) „hagyományos” és „nem hagyományos, Norris (2002) „állampolgár-orientált” és „ügy-orientált”, míg Dalton „kötelesség-alapú” és „elkötelezett állampolgári” részvételt különböztet meg. A politikai részvétel témakörét vizsgáló kutatásokban mára egyetértés alakult ki abban a tekintetben, hogy a politikai részvételhez köthető cselekvési formákban való részvétel a különböző tényezők csoportosításával (klasztrekbe sorolásával) értelmezhető (Verba et al. 1995: 284).

Amellett érvelek, hogy nem pusztán a magyar fiatalok pártpolitikára vonatkozó attitűdjeit kell kiindulási pontnak tekinteni, hanem a fiatalok részvételét a pártpolitika dimenzióin túl szükséges elemezni. A magyar pártok és ifjúsági szervezeteik fent említett sajátosságaiból adódóan nem kizárólag a magyar pártokra vonatkozó percepciókból kell következtetéseket levonni, hanem szükséges egyfelől elemezni a helyi ifjúsági érdekképviseleti struktúrák működését, és a rájuk vonatkozó percepciókat a politikai részvétel különböző formáival összefüggésben (Oross 2015b), másfelől a vizsgálat során fontos megkülönböztetni a hagyományos, direkt és online részvételt.

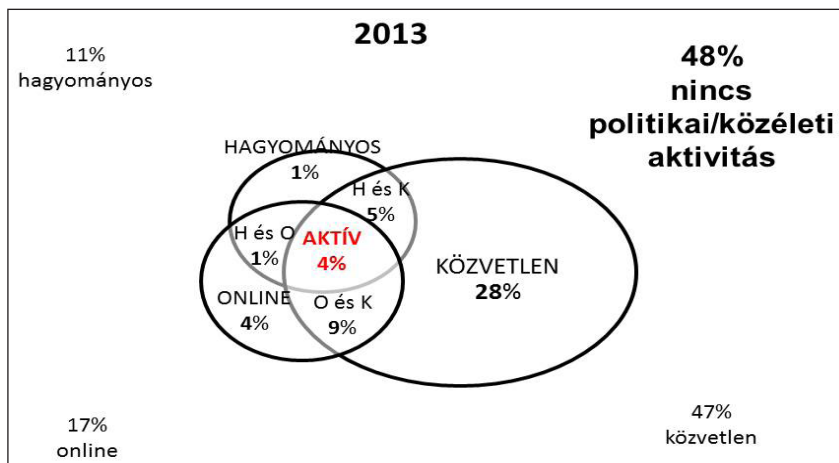
Az Aktív Fiatalok Magyarországon kutatássorozat célként fogalmazta meg, hogy komplex képet adjon arról, miként alakult a hallgatók politikai részvétele, ezért a hagyományos, direkt és online politikai részvétel sajátosságainak tisztázása után azokhoz a részvétel változó formáinak, eszközeinek megértése érdekében tucatnyi változót rendeltünk.

A „hagyományos” részvételi formák alatt több aktivitási formára Szabó Andrea és Kern Tamás tanulmányának (2011: 18–19) megközelítését alkalmazva a választási részvételt, a politikai szervezetekben (pártok, szakszervezetek) való részvételt, illetve az ezen szervezetekhez való kötődés bizonyos formáit (például valamilyen kampánymunka végzése, részvétel a politikai szervezetek gyűlésein, vagy felszólalás ezen politikai szervezeteknél, politikai jelvények viselése) értettük. Ezek a részvételi formák a parlamentáris demokrácia hajnala óta bevett, szokásos, használt aktivitási lehetőségek, amelyek egyébként eltérő egyéni involválódást követelnek, és az egyéni versus kollektív hasznos szempontjából is eltérő eredményhez vezetnek. Ezen formákat elsősorban a történelmi aspektus köti össze. „Kollektív” vagy „direkt demok-

ratikus” részvétel alatt olyan, az állampolgár személyes bevonódását megkívánó cselekvéseket értettünk, amelyek nem igényelnek tartós elköteleződést. A hierarchia csúcsán a nem hagyományos konfrontatív, legális politikai tiltakozásokban történő részvétel áll, ami a résztvevő individuuum teljes körű, erőteljes és többféle erőforrást igénylő bevonódásával jár együtt. Ilyen direkt tiltakozási formák az ülősztrájk, a különböző blokádok, az expresszív, szimbolikus cselekvések (például éhségstrájk). A direkt részvétel kis erőforrás igényű, kis egyéni kockázattal és kevés bevonódással járó formáit az aláírási ívek, tiltakozó levelek, petíciók aláírása jelentik. A fenti két forma mellett határoztuk meg az „online” vagy „virtuális” részvétel fogalmát, ami alatt az internet, mint generikus felület által lehetővé tett, a hagyományos és direkt részvétel közé sorolt cselekvési formákat egyaránt magában foglaló, sokoldalú részvételt értettünk. Az ide sorolt cselekvési formák közös jellemzője, hogy minden típusa viszonylag kis erőforrás befektetését igényli a részt venni kívánó individuumtól.

Az Aktív Fiatalok Magyarországon kutatássorozat eredményeit bemutató kötetekben a fenti három részvételi forma vizsgálatával a hallgatók politikai részvételéről Szabó Andreával írt tanulmányok (Szabó – Oross 2012, Oross – Szabó 2014, Szabó – Oross 2014) és az azokban ismertetett részvételi modell (lásd a 2. ábrát) cáfolták azt a sztereotípiát, hogy a nappali tagozatos egyetemisták és főiskolások elzárkóznának a társadalmi problémáktól, közéleti kérdésektől.

2. ábra. A politikai részvétel az egyetemisták és főiskolások körében (%)



Forrás: Szabó – Oross 2014: 107

A fenti modell alapján kitűnik, hogy a direkt demokratikus részvétel a kulcsa a fiatalok legaktívabb csoportjának, a hallgatók politikai részvételének. Vagyis akinek van – az egyén szintjén egyre magasabb szintű bevonódást, egyre jelentősebb költséget és ezzel párhuzamosan csökkenő kollektív jószágot eredményező – kollektív részvétele, az nagy valószínűséggel hagyományos résztvevő is egyben, és ezzel pár-



huzamosan a virtuális térben is inkább kifejti saját véleményét, álláspontját (Szabó – Oross 2014: 107).

Összegzés

Tanulmányomban röviden ismertettem, miként azonosította a rendszerváltást követően a közvélemény a politikát a pártpolitikával és annak milyen következménye volt a magyar fiatalok részvételéről alkotott társadalmi nézőpontra. Tanulmányommal egyfelől arra kívántam rámutatni, hogy önmagában ez a szemlélet nem elégséges a fiatalok részvételének megértéséhez. A rendszerváltozást követő politikai és társadalmi átalakulás következtében a fiatalok politikára vonatkozó saját értelmezésében a „politika” kifejezés diszkreditálódott, ezért a részvétel vizsgálata terén a „közéleti” és a „politikai” részvétel megkülönböztetésének jelentősége van, ezért a részvétel konceptualizálásakor a fiatalok felfogásához, fogalomrendszeréhez közelebb álló részvétel koncepció használata szükséges.

Kitértem arra is, milyen örökséget hagyott hátra az állampárt akarátának a fiatal korosztályon való keresztülvitele. Habár a rendszerváltozást követően a KISZ megszűnt, máig számos, a demokratikus átmenet során létrejött szervezetben megmaradt az ifjúsági részvétel korábbi, pusztán jelképes biztosításának hagyománya. A fiatalok részvételének intézményi környezete kapcsán írtam a civil társadalom fejlettségének, valamint a magyar ifjúságpolitika töredezettségének következményeiről, kifejezetten a helyi önkormányzatokban a fiatalok részvételére vonatkozóan megvalósított lépésekre tekintettel. Röviden arról is említést tettem, hogy a 2012-ben létrejött Nemzeti Ifjúsági Tanácsnak, mint a fiatalok érdekképviselét ellátó nemzeti szintű intézménynek milyen kihívásokkal kell szembenéznie.

Végül a részvétel átalakulásával kapcsolatos nemzetközi szakirodalom áttekintése után javaslatot tettem egy a kortárs felfogáshoz közelebb álló fogalomhasználatra. Amennyiben a fiatalok politikai érdeklődését a pártpolitikán és az ahhoz kapcsolódó hagyományos részvételi formákon túl a direkt és az online részvétel mentén értelmezzük, úgy a korábbiaknál komplexebb kép adható a fiatalok részvételéről. Az Aktív Fiatalok Magyarországon kutatássorozat cáfolta azt a sztereotípiát, hogy a nappali tagozatos egyetemisták és főiskolások elzárkóznának a társadalmi problémáktól, közéleti kérdésektől. Egyúttal világossá vált, hogy a hallgatók részvételének kulcsa a direkt részvételben rejlik.

A fentiekre tekintettel jövőbeli ifjúságkutatásokban célszerű volna a fenti változásokat figyelembe venni, annak érdekében, hogy a fiatalok teljes populációjára nézve is érvényes megállapításokat tehesünk a részvétel társadalmi változásának fiatalokra gyakorolt hatásairól.



Irodalom

- Barna, V. (2006): A települési gyermek és ifjúsági önkormányzat mint az ifjúság helyi politizálásának egy lehetséges színtere. *Új Ifjúsági Szemle*, 2: 167–177.
- Barnes, S. – Kaase, M. (1979): *Political Action. Mass Participation in Five Western Democracies*. Sage, Beverly Hills
- Bauer, B. – Németh, A. – Szabó, A. (2011): Adalékok a magyar ifjúságkutatás történetéhez. In: Szabó, A. – Bauer, B. (2011): *Arctalan (?) Nemzedék*. Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest
- Bauer, B.– Szabó, A. (2005) (szerk.): *Ifjúság 2004. Gyorsjelentés*. Mobilitás, Budapest
- Bauer, B.– Szabó, A. (2009) (szerk.): *Ifjúság 2008. Gyorsjelentés*. Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet, Budapest
- Beck, U. (2001): *Freedom's children*. In: Beck, U. and Beck-Gensheim, E. (eds): *Individualisation*. Sage, London
- Bessant, J. (2004): Youth work – The Loch Ness monster and professionalism. *Youth Studies Australia*, Vol. 23, 4: 26–33.
- Bullain, N. – Csanády, D. (2008): *Helyi érdek, helyi érték*. Ökotárs Alapítvány, Budapest
- Coleman, J. (1990): *Foundations of social theory*. Belknap Press, Cambridge, MA
- Csákó, M. – Murányi, I. – Sík, D. – Szabó I. (2010): A családi politikai szocializációról. Vizsgálati szempontok egy empirikus kutatáshoz. *Társadalomkutatás*. 28(4): 419–446.
- Dalton, R. J. (2004): *Democratic Challenges, Democratic Choices: the Erosion of Political Support in Advanced Industrial Democracies*. Oxford University Press, Oxford, New York
- Farthing, R. (2010): The politics of youthful antipolitics: representing the 'issue' of youth participation in politics. *Journal of Youth studies*, 13: 181–195.
- Forbrig, J. (2005): *Revisiting youth political participation, Challenges for research and democratic practice in Europe*. Council of Europe Publishing, Strasbourg
- Furlong, A. – Cartmel, F. (2007): *Young People And Social Change*. Open University Press, New York
- Fülöp, S. (szerk.) (2005): *Környezeti demokrácia Magyarországon – A „TAI” módszertannak végzett második magyar demokrácia felmérés eredményei*. EMLA, Budapest
- Gazsó, F.– Laki, L. (2004): *Fiatalok az újkapitalizmusban*. Napvilág Kiadó, Budapest
- Gazsó, F. – Stumpf, I. (1995): *Vesztesek – ifjúság az ezredfordulón*. Ezredforduló Alapítvány, Budapest
- Gazsó, T. – Szabó, A. (2002): Társadalmi közérzet, politikához való viszony. In: Szabó, A. – Bauer, B. – Laki, L. (szerk.) (2002): *Ifjúság 2000, Tanulmányok I. kötet*. Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest



- Gordon, H. R. – Taft, J. K. (2011): Rethinking Youth Political Socialization: Teenage Activists Talk Back. *Youth & Society*, 43: 1499–1527.
- Hall, T. – Williamson, H. (1999): *Citizenship and Community*. Youth Work Press, Leicester
- Jancsák, Cs.(2011): Az európai fiatalok világa a 21. század elején. Belvedere Meridionale, Szeged: 199
- Jávor, B. – Beke, Zs. (2013): Résztvevők és apatikusak. Adalékok a társadalmi részvétel helyzetéhez Magyarországon. *Politikatudományi Szemle*, XXII/4: 59–89.
- Kiss, I. – Jávor, B. (2009): A társadalmi részvétel és szabályozottsága. Kutatási jelentés. Védegylet (kézirat), Budapest
- Laki, L. – Szabó, A. – Bauer, B. (szerk.) (2001): *Ifjúság 2000. Gyorsjelentés*. Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest
- Livingstone, S. – Bober, M. – Hesper, E. (2005): 'Active participation or just more information? Young people's take-up of opportunities to act and interact on the Internet'. *Information, Communication and Society*, 8(3): 287–314.
- Márkus, E. (szerk.) (2005): Ismerd, értsd, hogy cselekedhess – Tanulmányok a részvételi demokrácia gyakorlatáról. EMLA, Budapest
- Murányi, I. (2009): A tizenévesek előítéletessége és demokráciaértelmezése. In: Jancsák, Cs. (szerk.): *Fiatalok a Kárpát-medencében. Mozaikok az ifjúságról*. Belvedere Meridionale, Szeged
- Nagy, Á. (szerk.) (2008): *Ifjúságügy*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest
- Nagy, Á. – Székely, L. (2008.): Civil ifjúság – szervezetek. *Új Ifjúsági Szemle*, 6(2–3): 183–193.
- Norris, P. (2002): *Democratic phoenix: Reinventing political activism*. Cambridge University Press, New York
- Oross, D. (2015a): A magyar ifjúságpolitika „folyamatos megszakítottságának” története. In: Nagy, Á. – Oross D. (szerk.): *Ifjúságügy – szöveggyűjtemény I. Új Ifjúsági Szemle Alapítvány*, Budapest: 291–312.
- Oross, D. (2015b): Ifjúsági részvétel a pártpolitikán túl. Doktori értekezés. <http://phd.lib.uni-corvinus.hu/859/> (Utolsó letöltés: 2016.11.15.)
- Oross, D. (2011): Pártok ifjúsági szervezetei a kartellpártok korában. In: Székely, T. (szerk.): XII. RODOSZ Konferencia. Románia Magyarok Doktoranduszok és Fiatal Kutatók Szövetsége, Kolozsvár: 147–165.
- Oross, D. – Szabó, A. (2014): A demokratikus részvétel tendenciái a magyar egyetemisták és főiskolások körében. In: Szabó, A. (szerk.): *Racionálisan Lázadó Hallgatók II*. Budapest – Szeged, Belvedere Meridionale: 77–99.
- O'Toole, T. – Lister, M. – Marsh, D. S. – Jones, S. – McDonagh, A. (2003): Tuning out or left out? Participation and non-participation among young people. *Contemporary Politics*, Vol. 9(1): 45–61.



- Phelps, E. (2004): Young Citizens and Changing Electoral Turnout, 1964–2001. *The Political Quarterly*, 75(3): 238–248.
- Rózsás, E. (2008): A gyermekjogok tartalma, érvényesülése és védelme. Doktori (PhD) értekezés. http://doktori-iskola.ajk.pte.hu/files/tiny_mce/File/Archiv2/Rozsas_Eszter_PhD_ertekezes.pdf (Utolsó letöltés: 2016.11.15.)
- Stumpf, I. (1992): „Ifjúság és politika”. In: Gazsó, F. – Stumpf, I. (szerk.): *Rendszerváltás és ifjúság*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest: 23–32.
- Szabó, A. (1997): Civil önszerveződések generációs metszetben. MTA PTI, Budapest
- Szabó, A. – Kern, T. (2011): *A magyar fiatalok politikai aktivitása*. In: Szabó, A. – Bauer, B. (szerk.): *Arctalan (?) Nemzedék*. Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest
- Szabó, A. – Oross, D. (2012): A demokratikus részvétel tendenciái a magyar egyetemisták és főiskolások körében. In: Szabó, A. (szerk.): *Racionálisan Lázadó Hallgatók I.*, Budapest, Belvedere Meridionale: 65–109.
- Szabó, A. – Oross, D. (2014): Ott és akkor egészen mások vagy mindig mindenütt ugyanazok? Aktív és passzív hallgatók Magyarországon. In: Szabó, A. (szerk.): *Racionálisan Lázadó Hallgatók II.* Budapest – Szeged, Belvedere Meridionale: 99–111.
- Szabó, I. (1987): „Állandóság a változásban, avagy politikai szocializáció Magyarországon.” *Világosság*, 6: 370–377.
- Szabó, I. (1989): „A politikai tudat törésvonalai.” *Világosság*, 10: 762–771.
- Szabó, I. (2000): A pártállam gyermekei. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest
- Szabó, I. – Örkény, A. (1998): *A tizenévesek politikaképe*. Minoritás Alapítvány, Budapest
- Szabó, I. (2012): Az egyetem, mint szocializációs színtér. In: Dusa, Á. – Kovács, K. – Márkus, Zs. – Nyüsti, Sz. – Sörös, A. (szerk.): *Egyetemi élethelyzetek. Ifjúságszociológiai tanulmányok I.* Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen: 191–218.
- Szabó, I. (2009): Nemzet és szocializáció. A politika szerepe az identitások formálódásában Magyarországon 1867–2006. L'Harmattan Kiadó, Budapest
- Verba, S. – Schlozman, K. L. – Brady, H. (1995): *Voice and equality: Civic voluntarism in American politics*. Harvard University Press, Cambridge, MA
- Wootsch, P. (2009): Otthonosan itthon: települési ifjúsági munka. Mobilitás Országos Ifjúsági Szolgálat, Budapest
- Zsolt, P. (2005): Online hippik. Apolitikus online-csoportkommunikációs ifjúságkultúra. www.communicatio.hu/mktt/dokumentumok/konferenciak/2005/poszterek/zsoltpeter.htm (Utolsó letöltés: 2016.11.15.)